

УДК 930.2:94

АЛЬОНА ТОРОПЦЕВА

м. Київ

aliona.m.am@gmail.com

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ АВТОРА ЯК ОДИН З ЕТАПІВ КРИТИКИ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ В ІСТОРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Використання мемуарів як історичних джерел вимагає їх верифікації та критичного осмислення. На сьогоднішній день методика критики мемуарних джерел продовжує удосконалюватися, адже перевірка вірогідності змісту спогадів є центральним питанням під час їх дослідження. У статті розкривається питання критики мемуарів як історичних джерел, зокрема з'ясування та дослідження постаті їх автора. Детальне та усебічне вивчення особистості автора сприятиме об'єктивному та критичному аналізу його спогадів. Тільки з урахуванням певних чинників, що супроводжували створення спогадів, є можливим глибоке та неупереджене дослідження мемуарів як джерела з історії.

Ключові слова: мемуаристика, критика мемуарних джерел, мемуари, спогади, авторство мемуарів, постать автора.

Використання мемуарів в якості історичного джерела вимагає їх ретельного опрацювання та критичного аналізу. Особливі риси мемуарних джерел, такі як суб'єктивність та специфічність, обумовлюють необхідність дослідження постаті та особистості автора спогадів та мотивів і мети їх написання. До того ж, у джерелах мемуарного жанру може бути присутнє і свідоме перекручування, фальсифікація історичних фактів. Дуже часто автор ставить себе у центр подій, які у його розповіді групуються навколо його постаті. Усе це варто враховувати під час використання мемуарів як джерел з історії.

Головними рисами мемуарів, що виділяють їх з-поміж інших історичних джерел, є індивідуалізація та суб'єктивізм. Ще декілька десятиліть тому ці риси визначалися здебільшого як негативні, але сьогодні саме вони відіграють важливе значення в історичному дослідженні. Так, В. Голубцов у 70-х роках під терміном мемуари бачив «...індивідуальне, суб'єктивне відтворення подій, явищ і фактів з минулого в тому вигляді, як вони запам'яталися їх учаснику, сучасникові» [3, 38]. Автор наголошував саме на рисі індивідуальності спогадів, історичні відомості в яких співіснують із особистістю людини, що їх написала. Проте, вже у 80-ті рр. погляди щодо негативного впливу суб'єктивності мемуарних джерел на історичне дослідження дещо зміню-

ються. С. Мінц [10, 60] та П. Зайончковський [4, 145] наголошували на цій рисі мемуарів, однак вони не вважали її за недолік, говорячи, що суб'єктивізм авторських суджень лише підвищує цінність спогадів як історичних джерел.

І. Сиротіна також віддає належне суб'єктивності мемуарних джерел, водночас наголошуючи на поєднанні цієї риси із ретроспективністю, що у комплексі складають таку характеристику спогадів як репрезентативність, тобто ступінь відображення у мемуарних джерелах особистості автора, його мети, намірів та майстерності [13]. І. Войцехівська виділяє індивідуалізацію та суб'єктивізм як особливі риси мемуарних джерел та наголошує на їх взаємозв'язку [5]. Мемуари містять відтворення вражень автора, його ставлення до конкретних подій. У них відображаються риси характеру людини, культурний рівень, емоційний стан тощо.

М. Казьмирчук стверджувала про те, що саме особа автора – «організуючий стрижень мемуарів [6, 34]. На нашу думку, особистість є центральним визначальним чинником цінності мемуарів як історичних джерел. Емоційність, психологізм спогадів дозволяє робити висновки щодо постаті автора, його життєвих позицій та бачення історичних подій.

Узагалі, дослідження мемуарних джерел із урахуванням особистості автора дозволяє

вивчити психологічні риси епохи, ментальні особливості населення, особливо у контексті зіставлення декількох мемуарів одного періоду. Мемуари більш вдало та точно відображають внутрішній стан людини, і ця категорія джерел найбільш позбавлена заштампованості, впливу цензури та інших зовнішніх факторів. Вони точніше висвітлюють внутрішні відчуття, емоції, особисте ставлення до тих чи інших подій, і тим самим це робить мемуарні джерела свого роду унікальним явищем, яке поєднує особистість автора та навколишні події.

Мемуарний жанр – доволі специфічний жанр творів, який зачіпає не тільки історичні галузі, а й інші гуманітарні науки, такі як література, лінгвістика, психологія. Отже, аналіз та дослідження мемуарів може проводитись із застосуванням різних підходів: історичного, історико-літературного, культурологічного, психоаналітичного, філософського, лінгвістичного тощо [7, 16].

У сучасній науці як найпоширеніші підходи до вивчення мемуарів затвердилися історичний та літературознавчий [7, 16]. Проте, наша думка співзвучна із думкою Колосової [7, 16], Д. Галіуліної [2, 44] про необхідність міждисциплінарного дослідження мемуарних творів, який охоплює аспекти історичного, літературознавчого та культурологічного підходів. Д. Галіуліна взагалі визначає мемуарні твори як такі, що займають проміжне положення між історичним джерелом та художнім твором [2, 44].

Треба пам'ятати, що у центрі мемуарів – завжди особа автора. Саме його думка на конкретні факти, події, ситуації та особистості висвітлюється у творі. У джерелах мемуарного жанру центральними категоріями є світогляд, принципи, спосіб мислення та рівень освіченості автора. Від його інтелектуального рівня, освіти, життєвого шляху, політичних та релігійних переконань залежить характер змісту його спогадів та їх цінність для історичного дослідження. До того ж, варто враховувати характер та мету написання мемуарів, а саме: спогади писалися для друку чи для себе та нащадків? У творах, написаних для себе та для родини, людина здебільшого писала більш відверто, незаангажовано, не

боялася ділитися якоюсь особистою інформацією, могла вільніше виражати свої політичні погляди тощо. З цього приводу М. Казьмирчук класифікувала мемуарні джерела на дві групи – мемуари, які призначені для друку відразу, та мемуари з відкладеною публікацією. В основі класифікації – усвідомлення автором спогадів того, що їх надрукують [6, 16].

Ю. Бумбур щодо ролі автора спогадів вживає таке поняття як авторська суб'єктивність (авторська позиція) – «відображення в художньому творі авторської картини світу. Це авторський дискурс, його «я» у тексті, моделювання художньої дійсності з суб'єктивного погляду. Ця суб'єктивність не виражається безпосередньо у слові, але наявна у кожному компоненті літературного тексту» [1].

Узагалі, на сьогодні виокремлюються три характерні родові ознаки мемуарної літератури, що підкреслюють її специфічність: особистісне начало, ретроспективність та пам'ять [15, 60]. Особистісне начало – це базис, основа мемуарів. Автор під час своєї розповіді окреслює те, що він пережив, що він бачив, що стало його досвідом. Він демонструє загальні культурні підвалини своєї епохи, суспільні проблеми свого часу; разом з цим, розповідь обертається навколо його особистості – він описує тільки ті події, що залишили відбиток у його пам'яті, справили на нього особливе враження, зазначає про те, що саме він вважав важливим. Тут можна також говорити про авторський егоцентризм та вибірковість, адже особа автора у мемуарній літературі здебільшого виходить на перший план. Емоції, думки, погляди автора – усе це проходить повз його спогади та робить їх унікальними у своєму роді.

Зазначимо, що зарубіжні дослідники щодо мемуарних джерел застосовують поняття «его-документи», що прямо підкреслює значення суб'єктивної складової мемуарної літератури. Такий підхід до дослідження спогадів як історичних джерел пов'язаний із інтенсивною антропологізацією досліджень, урахуванням принципів антропоцентризму та гуманізму в сучасній науці. Такі процеси простежуються також і в безпосередньо історичних дослідженнях західних науковців. У контексті цієї тенденції посилюється увага до

так званих его-документів, саме в яких проявляється індивідуальність, особистість, присутня категорія «Я». На сучасному етапі терміном его-документів займається Р. Деккер, який визначає ці джерела як такі, у яких дослідник поставлений перед «Я» або, у деяких випадках, перед «Він» (Цезар, Генрі Адамс), якщо мова йде про опис та відображення суб'єкта з подальшою присутністю у тексті [18, 25]. Дещо пізніше він сформулював більш стисле визначення: «Его-документи – це ті документи, в яких его навмисно або випадково розкриває або приховує себе» [18, 25]. Також поняттям его-документів та їх місцем в історичному дослідженні займаються французькі науковці П.-І. Борепер [16], М. Кассан [17], Ж.-П. Барде [17], С. Муссе [21], які відносять до цієї категорії особисті щоденники, журнали, мемуари, сімейні щоденники, рахункові та судові книги. Серед науковців, що займаються безпосередньо мемуарами та визначенням їх місця у сучасних історичних дослідженнях, – П. Фесс [20], Е. Фарбстейн [19], Дж. Волек [22], які розглядають мемуарні джерела як квінтесенцію літературних та історичних творів. Це також свідчить про комплексний підхід до дослідження мемуарів як історичних джерел.

Для істориків значну цінність представляють не тільки мемуари видатних політичних та суспільних діячів, що були безпосередніми учасниками подій у державі, а й мемуари пересічних громадян, які не мали яскраво вираженої політичної позиції, що досить часто присутнє у спогадах політиків. Мемуари людини, не залученої до політичних та управлінських справ, мають об'єктивніший характер, демонструють погляд на події зсередини. Так, О. Коляструк наголошує на цінності мемуарів пересічних громадян, стверджуючи, що погляд такого автора «вихоплює з життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються і тому не беруться до уваги при аналізі» [8, 145].

Отже, під час аналізу постаті автора мемуарів у нагоді стає саме міждисциплінарний підхід, який дозволяє одночасно дослідити життєвий шлях автора, його професійну діяльність, що допоможе визначити його приналежність до окремої соціальної групи,

його політичні та релігійні переконання (історичний аспект), рівень освіченості, володіння мовою (лінгвістичний та філологічний аспекти), світогляд, кругозір, ставлення до конкретних подій, процесів (психологічний та психоаналітичний аспекти).

Використання мемуарів як історичних джерел вимагає їх верифікації та критичного осмислення. На сьогоднішній день методика критики мемуарних джерел продовжує удосконалюватися, адже перевірка вірогідності змісту спогадів є центральним питанням під час їх дослідження. Критика мемуарів як історичних джерел сьогодні бачиться як своєрідна експертиза. І. Войцехівська умовно ділить цей процес на п'ять етапів: 1) з'ясування авторства джерела – усебічне дослідження постаті автора мемуарів, його життєвого шляху, професійної діяльності, поглядів тощо; 2) визначення мети створення мемуарів – при використанні спогадів як джерела слід з'ясувати для чого вони створювалися, їхнє ймовірне призначення; 3) з'ясування часу і місця створення спогадів – як вже зазначалося, слід визначити коли писалися спогади: безпосередньо під час подій чи постфактум? Де знаходився автор під час створення мемуарів?; 4) визначення форми написання мемуарів – щоденники, спогади, автобіографічні та літературні записи відрізняються один від одного за структурою та детальністю інформаційного викладу; 5) визначення повноти та достовірності джерела – з'ясування вірогідності фактів та правдивості відтворення подій [5, 362–364].

На наш погляд, саме з'ясування та врахування особи автора є основоположним стрижнем загального дослідження мемуарів та їх критики.

Чинники, які треба враховувати під час дослідження постаті автора:

1. Національність та громадянська позиція авторів та вплив цих факторів на зміст та суб'єктивність мемуарів. З метою неупередженого вивчення історичних подій та максимального позбавлення суб'єктивних поглядів на ці події слід обов'язково враховувати національну приналежність авторів спогадів. Так, наприклад, при дослідженні Першої світової війни слід звернути увагу на громадянство

автора, країну його походження, та на те, до якого з політичних блоків (Антанта, Четверний союз, інші країни) вона належала.

2. Професійна діяльність авторів мемуарів (мемуари пересічних громадян чи мемуари суспільних діячів, політиків, військових, тощо). Професійна діяльність автора значно впливає на тематику змісту його спогадів, адже здебільшого представник того чи іншого соціального прошарку приділяв увагу окремій сфері суспільного та державного життя. Наприклад, мемуари німецького генерала Е. Людendorфа «Мои воспоминания о войне» [9] присвячені загалом військовій історії періоду Першої світової війни; економічні та політичні питання так чи інакше у його творі пов'язані з війною та основними її подіями, військовими тактиками тощо. Мемуари британського державного діяча У. Черчилля «Мировой кризис» [14] висвітлюють здебільшого політичну історію Європи початку ХХ ст., у них проаналізовані основні політичні лінії та стратегії окремих країн. Спогади австрійського розвідника М. Ронге «Разведка и контрразведка» [12] підтверджують специфіку професійної діяльності автора, який детально описав розвідувальні операції та події війни 1914–1918 рр. Французький дипломат М. Палеолог [11] акцентував увагу саме на дипломатичній історії Росії та Франції, описуючи деталі дипломатичних місій та питань у ході військових подій, політична діяльність правителів здебільшого аналізувалася з боку дипломатичної сфери, політики характеризувалися, перш за все, як дипломати.

3. Рівень освіченості авторів, їхні мовні навички, мова, використання окремих слів, виразів, висловлювань, фразеологізмів, ідіом дозволяють дослідити лінгвістичний фон епохи, особливості слововживання та мовні характеристики різних прошарків населення (в залежності від постаті автора). Зазначимо, що стиль викладення, літературна мова багато в чому залежить від специфіки професійної діяльності автора. Так, мемуари поета, письменника, літературного критика будуть максимально наближені до художнього жанру; у спогадах науковця можна буде знайти риси дослідження тощо.

4. Психологічні риси автора дозволяють краще вивчити психологічний фон періоду,

окремого проміжку часу, що саме для авторів спогадів було центральними категоріями життя, як вони дивилися на окремі процеси, яким чином аналізували їх. Слід також враховувати характер людини, її темперамент, адже це певним чином відображається на стилі розповіді та виборі окреслюваних подій. Так, наприклад, холерична, експресивна людина сприймає все, що з нею відбувається, більш гостро, емоційно, іноді може негативно сприймати незначні ситуації; людина-флегматик або сангвінік загалом спокійніше реагує на зовнішні фактори та обставини, більш тверезо оцінює ситуацію, окремим фактам просто не надає значення; людина-меланхолік найчастіше відноситься до навколишніх подій більш песимістично, у похмурих тонах, – усе це прямо або опосередковано впливає на загальний характер та зміст твору.

5. Аналізуючи мемуари, слід враховувати обставини, в яких знаходилася особа під час написання мемуарів, адже саме це могло вплинути на психологію автора та його емоційний стан, і, як слідство – на його погляди та загальні оцінки подій. Під обставинами розуміються зовнішні фактори, що впливали на психологічно-емоційний стан людини, яка писала мемуари (війна або революція в країні, занепад держави, вимушена еміграція як такі явища, що негативно впливають на емоційний стан суспільства та індивідуума в цілому, або навпаки – національне піднесення, економічне зростання держави), а також безпосередньо особисті обставини (скрутне матеріальне становище, укладання шлюбу, розлучення, сімейні трагедії, народження дитини тощо). Слід враховувати, що людина, знаходячись під впливом негативних або позитивних емоцій по різному оцінює одні й ті ж самі події, демонструє своє бачення тих чи інших ситуацій, явищ.

6. Життєвий період людини, у якому були створені мемуари: юність, зрілість, похилий вік. Так, в юності людина сприймає події більш яскраво, емоційно; їй властива романтизація ситуацій, водночас гіперболізація значення того, що відбувалося; людина у цій період життя оцінює більшість подій навколо за допомогою емоцій та почуттів. У період зрілості в особі найбільш чітко виражене співвідношення почуттів, життєвого досвіду

та набутих знань. Людина найчастіше вже реалізується у професії та розглядає події під кутом своєї діяльності. Якщо автор створює свої мемуари у похилому віці, він здебільшого приділяє увагу тим процесам та ситуаціям, які, на його думку, є значущими та важливими для фіксації, проте окремі моменти людини може замовчувати або елементарно не враховувати через те, що просто не надає їм особливого значення. Виходячи з особливостей людської пам'яті, можна стверджувати, що людина у похилому віці може не пригадати деякі конкретні події або описати їх максимально суб'єктивно.

Отже, мемуарна література безперечно є цінним і водночас специфічним історичним джерелом. Вони додають історичному дослідженню глибини та усебічності завдяки висвітленню інших, невідомих документальним джерелам, сторін. Визначальними рисами мемуарів є індивідуалізація, емоційна забарвленість, специфічність та суб'єктивність. Ці риси виокремлюють мемуарні джерела зпоміж інших історичних джерел, проте через свою специфіку спогади вимагають обов'язкового критичного осмислення та верифікації змісту. Одним з базисних етапів критики мемуарних джерел є з'ясування авторства спогадів, який, на наш погляд, є ключовим етапом у дослідженні. Для ретельного опрацювання змісту спогадів вважаємо за необхідне якомога детальніше ознайомитися із особистістю автора. Важливим є не тільки складання загального аналітичного нарису щодо біографії та життєвого шляху людини (національність, громадянство, професійна діяльність, політичні погляди, особливості різних етапів життя тощо), а й, за можливості, аналіз свідчень щодо автора його сучасників, їх оцінка його характеру, загальне бачення його особи іншими людьми. Саме детальне та усебічне дослідження постаті автора сприятиме об'єктивному та критичному аналізу його мемуарів. Тільки з урахуванням певних чинників, що супроводжували створення спогадів (обставини та умови, в яких знаходився автор, його психологічний та емоційний стан, вік), є можливим глибоке та неупереджене дослідження мемуарів як джерела з історії.

Список використаних джерел

1. Бумбур Ю. Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза) [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури / Ю. Бумбур. – Режим доступу : <http://avtoreferati.ru/avtorskaya-refleksiya-v-literaturnom-proizvedenii-na-materiale-prozy-dzhona-faulza.html>.
2. Галиуллина Д.М. Проблема изучения мемуаров в отечественной исторической мысли / Д.М. Галиуллина // Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки, Том 148, – Кн. 4. – Казань, 2006. – С. 36 – 45.
3. Голубцов В.С. Мемуары как источник по истории советского общества / Вадим Сергеевич Голубцов. – М.: Московский университет, 1970. – 115 с.
4. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: аннот. указ. / науч. рук., ред. и введ. П.А. Зайончковский; Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина; Гос. публ. б-ка им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. – М.: Книга, 1976. – Т. 1. – 301 с.
5. Історичне джерелознавство: Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт.: [Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, Б.І. Корольов та ін]. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
6. Казьмирчук М. Джерела особового походження / Марія Казьмирчук. – К.: Логос, 2010. – 242 с.
7. Колосова Г. Ономастикон мемуарів Вінстона Черчилля «My early life»: семантичний та функціональний аспекти: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – К., 2015. – 211 с.
8. Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / Ольга Анатоліївна Коляструк // Український історичний журнал. – К., 2008. – С. 145-153.
9. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне. Первая мировая война в записках германского полководца 1914-1918 / Эрих Людендорф; пер. с нем. А.А. Свечина. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 351 с.
10. Минц С.С. Об особенностях эволюции источников мемуарного характера (к постановке проблемы) / Светлана Самуиловна Минц // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 55-70.
11. Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны / Морис Палеолог; пер. с франц. М. Павловича. – 2-е изд. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 240 с.
12. Ронге М. Разведка и контрразведка / Максимилиан Ронге; пер. с нем. – М.: Воениздат НКО СССР, 1939. – 244 с.
13. Сиротина И.Л. Культурологическое источниковедение: проблема мемуаристики / Ирина Львовна Сиротина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана // Материалы международной научной конференции, 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург // Серия «Symposium». Вып. № 12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 226-232.
14. Черчилль В. Мировой кризис / Винстон Черчилль; Пер. с англ.; с предисл. И. Минца. – М.-Л.: Государственное военное издательство, 1932. – 328 с.
15. Шелюх О. На межі літературознавства і мемуаристики (проблема інтертекстуальності) // Ольга Шелюх // Парадигма. – Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2009. – Вип. 4. – С. 59-70.

16. Beaurepaire P.-Y., Taurisson D. (ed). Les egodocuments à l'heure de l'électronique. Nouvelles approches des espaces et réseaux relationnels / Pierre-Yves Beaurepaire, Dominique Taurisson. – Montpellier: université Montpellier III, 2003. – 552 p.
17. Cassan M., Bardet J.-P., Ruggiu F.-J. (ed.). Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités / Michel Cassan, Jean-Pierre Bardet, Francois-Joseph Ruggiu. – Limoges: Presses universitaires de Limoges, 2007. – 347 p.
18. Dekker R. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History / Rudolf Dekker // Memoria y Civilization (MyC). – № 5. – 2002. – p. 13-37.
19. Farbstein E. Diaries and memoirs as a historical source – the diary and memoir of a Rabbi at the «Konin House of Bondage» / Esther Farbstein // Yad Vashem Studies. – Jerusalem, 1998. – Vol. 26. – pp. 87-128.
20. Fass P.S. The memoir problem / Paula S. Fass // Reviews in American history. – Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2006. – Vol. 34. – № 1. – pp. 107-123.
21. Mouysset S. Papiers de famille. Introduction à l'étude des livres de raison (France, XVe-XIXe siècle) / Sylvie Mouysset. – Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007. – 347 p.
22. Wallach J.J. Building a bridge of words: the literary autobiography as historical source material / Jennifer Jensen Wallach // Biography. – Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006. – Vol. 29, № 3. – pp. 446-461.

ALONA TOROPTSEVA

Kyiv

THE ASCERTAINMENT OF THE PERSONALITY OF THE AUTHOR AS ONE OF THE STAGES OF THE CRITICISM OF THE MEMOIRS AS THE SOURCES IN THE HISTORICAL RESEARCH

The use of memoirs as historical sources requires their verification and critical reflection. Nowadays, the methodology of criticism of memoirs continues to improve, since checking the probability of memories is a central issue during their research. The article deals with the issue of criticism of memoirs as historical sources, in particular, the elucidation and research of the figure of their author. A detailed and thorough study of the author's personality influences on an objective and critical analysis of his memories. Only in the light of certain factors accompanying the creation of memoirs, it is possible to conduct a deep and impartial study of memoirs as a source of history.

Key words: memoirs, critique of memoirs, memoirs, authorship of memoirs, author's figure.

АЛЕНА ТОРОПЦЕВА

г. Киев

ВЫЯСНЕНИЕ ЛИЧНОСТИ АВТОРА КАК ОДИН ИЗ ЭТАПОВ КРИТИКИ МЕМУАРНЫХ ИСТОЧНИКОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ

Использование мемуаров как исторических источников требует их верификации и критического осмысления. Сегодня методика критики мемуарных источников продолжает совершенствоваться, так как проверка достоверности содержания воспоминаний является центральным вопросом во время их исследования. В статье раскрывается вопрос критики мемуаров как исторических источников, в частности выяснение и исследование личности их автора. Детальное и всестороннее изучение личности автора способствует объективному и критическому анализу его воспоминаний. Только с учетом определенных факторов, которые сопровождали создание мемуаров, является возможным глубокое и непредвзятое исследование мемуаров как исторического источника.

Ключевые слова: мемуаристика, критика мемуарных источников, мемуары, воспоминания, авторство мемуаров, личность автора.

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2018